

Shmuel Noah Eisenstadt zemřel

Shmuel Noah Eisenstadt, který zemřel po krátké nemoci 2. září 2010, v předvečer svých 87. narozenin, měl za sebou složitou intelektuální trajektorii a zanechal dílo mimořádného rozsahu i významu. Mezi iniciátory nových směrů v sociologickém myšlení a bádání v poslední třetině 20. století byl asi ten, jenž vypracoval nejkompexnější a nejdalekosáhlejší orientační program, a zároveň nejtvůřivějším způsobem navázal na odkaz klasiků.

Pro Eisenstadtovu historicko-sociologickou senzibilitu zřejmě nebylo nedůležité, že pocházel z východní střední Evropy; narodil se 10. září 1923 ve Varšavě a prožil tam dětství. V další fázi, během studia na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, se pro něho Martin Buber stal klíčovým představitelem středoevropského myšlení. Buberu považoval až do konce života, víc než koho jiného, za svého učitele a jeho dílo za inspirační zdroj, jemuž pozdější sociologická teorie nevěnovala náležitou pozornost. Šlo přitom především o otázku kreativity jako kulturního a sociálního fenoménu.

Tato buberovská tematika poznamenala Eisenstadtův pozdější přístup k pracím Maxe Webera. Permanentní dialog s Weberem byl esenciální součástí celého projektu, jenž vyústil v novou koncepci komparativní civilizacionistiky. Jestliže bylo Weberovo dílo pro Eisenstadta nejdůležitější složkou klasického dědictví, platí také, že Eisenstadt byl – hlavně jako obnovitel civilizační analýzy – Weberovým nejvýznamnějším následovníkem. Je pravda, že od začátku 50. let se Eisenstadtovy teoretické a badatelské perspektivy vyvíjely v první řadě v kontextu debat mezi anglofonními sociology, ale specifický vztah k Weberovi i k jiným klasikům se čím dál výrazněji projevil v jeho kritice funkcionalismu a na něm založené teorie modernizace.

K tomu je pak třeba dodat, že Eisenstadtovo životní prostředí – Střední Východ po pádu nebo odchodu koloniálních imperií a založení izraelského státu, charakterizovaný zvláště explozivní kombinací regionálních a globálních konfliktů – přispělo k vývoji osobitých pohledů, značně odlišných od těch, které převládaly v západních centrech sociologického myšlení.

Eisenstadtova díla se tu mohou dotknout jen velmi selektivně; nabízí se však několik prominentních a aktuálních aspektů. Teorie modernizace, všudypřítomná ve společenskovědním diskursu 50. a 60. let, generovala svou vlastní interní kritiku, jejíž motivy a hlediska v mnohém předjímalý pozdější a zásadnější kritiku modernizačního konceptu. Právě v Eisenstadtových pracích lze tuto posloupnost dvou fází průkazněji rekonstruovat než kde jinde. V 50. letech se Eisenstadt podílel na výzkumech a diskuzích v duchu převládajícího paradigmatu, ale velmi brzy dospěl k závěru, že ani cesty k modernitě, ani výsledné vzorce modernity nejsou tak jednotvárné, jak by mělo vyplynout ze základních postulátů teorie modernizace. K diferencujícím faktorům patří dlouhodobá dynamika předchozích historických procesů i pokaždé jiná povaha historických kontextů, v nichž se moderní transformace odehrávají, ale také strategie sociálních a politických aktérů.

Všech uvedených determinant a dimenzí moderního světa se dotkl Eisenstadt v esejích napsaných z velké části už v 60. letech, ale knižně vydaných až v roce 1973 pod titulem *Tradition, Change and Modernity*. Odtamtud vede logická cesta ke koncepci různorodých modernit, kterou explicitně formuloval až v 90. letech.

Souběžně s problematikou modernizace se Eisenstadt zabýval jinou tematikou, mnohem méně oblíbenou mezi sociology a dodnes relativně zanedbanou: specifickou dynamikou imperiálních formací a imperiálních mocenských struktur. Šlo přitom o celé spektrum historických zkušeností, jež přesahovaly – a tím pádem problematizovaly – konvenční hranici mezi moderními a tradičními formami společenského života. Eisenstadtova kniha o impériích *The Political Systems of Empires* (poprvé vydána v roce 1963) zůstává nejambicióznějším dílem svého druhu, a zatím se nikdo nepokusil o kritické hodnocení na odpovídající úrovni. Úkol takové kritiky je ovšem komplikován tím, že kniha také představuje přechodnou fázi ve vývoji Eisenstadtových teoretických názorů: opírá se o pojmosloví parsonsovského funkcionalismu a závěry formuluje do značné míry v tom duchu, zatímco historické analýzy konkrétních imperiálních vizí, elit a strategií svědčí o potřebě nového konceptuálního rámce. V tom ohledu Eisenstadt anticipoval různé pozdější – ale méně systematické – pokusy o nové hodnocení imperiálních tradic a formací v kontextu modernizačních změn.

Na komparativní analýzu imperiálních režimů navazuje – se značným časovým odstupem a po rozsáhlé teoretické reorientaci, spojenou s čím dál radikálnější kritikou funkcionalismu a novou interpretací vztahů mezi kulturními, institucionálními a organizačními složkami lidských společností – Eisenstadtův obrat k civilizační problematice v pozdních 70. letech. Podobnou cestou šli i jiní autoři, ale Eisenstadt tak učinil se širším záběrem a větším důrazem než kdo jiný. Tento průlom lze asi považovat za jeho nejvýznamnější vklad do dějin sociologického myšlení. Nově interpretovaná civilizační perspektiva byla v prvé řadě spojena s dvěma specifickými tématickými okruhy.

Na jedné straně se Eisenstadt vrátil k ideji „axiálního věku“, tzn. epochy radikálních duchovních a kulturních transformací několika civilizačních center – antického Řecka i Izraele, ale také Indie a Číny – kolem poloviny posledního tisíciletí před naším letopočtem. Uvedený periodizační model figuroval už předtím ve filozofických výkladech světových dějin, ale tuto ideu Eisenstadt poprvé přeložil do jazyka historické sociologie.

Jako druhý civilizační průlom se mu pak jevila modernita, jejíž specifické kulturní orientace se porvė vykrytalizovaly v rámci evropského typu axiální civilizace, ale postupně se uplatnily v globální aréně a promítly se přitom do různorodých institucionálních vzorců. Že vztahy mezi těmito dvěma tezemi – axiální věk jako doba paralelních civilizačních průlomů na více místech a modernita jako nová civilizace – nejsou jednoduché, je vidět už z toho, že Eisenstadt napsal svou nejrozsáhlejší civilizační studii – asi vůbec nejsystematičtější práci toho druhu – o Japonsku.

Právě zde vznikl zvlášť výrazný typ modernity odlišné od západních vzorců (i když v mnohém závislé na západních inovacích), a to v úzkém spojení s civilizačním dědictvím, které právě nebylo charakterizováno žádnou velkou transformací axiálního typu. Na druhé straně otevřelo nové pojetí axiálního věku a jeho významu cestu pro rozsáhlou a dodnes pokračující diskuzi o komparativní historii velkých civilizací, hlavně eurasijských, a ne vždy v souvislosti s problematikou modernity. V těchto debatách, které daly vzniknout několika sborníkům, se také projevila Eisenstadtova mimořádná schopnost navázat intelektuální kontakty s představiteli jiných oborů a odlišných přístupů.

V posledních letech se Eisenstadt nejintenzivněji zabýval Indií a zřejmě plánoval rozsáhlejší práci o indické historické zkušenosti a indické cestě k modernitě. V tomto případě šlo o společenskou a kulturní formaci, kde axiální pozadí náboženských tradic

a institucí poznamenalo historický vývoj až do moderní doby. Ke komplikujícím faktorům patří i zvláště složitá interakce vnitroindických procesů s kolonální mocí a její kulturou. Tento poslední projekt nedospěl dál než k provizorním a fragmentárním výsledkům.

Obě tematická těžiště Eisenstadtovy civilizacionistiky, axiální věk a modernita, vyvolávají řadu otevřených otázek, jimiž se bude historická sociologie ještě dlouho zabývat. O proměnách a výsledcích jeho projektu platí totéž jako o jeho nejvýraznějším předchůdci, Maxu Weberovi, který si toho byl také dobře vědom: i sebevýznamnější badatelské dílo zůstává torzem, a právě tím inspiruje k další práci.

Jóhann Páll Árnason